

פרקי חיים

דברי הגות ומחקר

בערבי עיון

לזכר

חיים אביטל ז"ל

ערך: יוסף עברון

אוניברסיטת תל-אביב * קרן חיים אביטל

"אתרוגו של אותו צדיק" לש"י עגנון

הבה נקרא יחד סיפור קצר של ש"י עגנון לעילוי נשמתו של חיים אביטל. "אתרוגו של אותו צדיק" *

אתם שמעתם ממי ששמעתם ואני שמעתי מחסיד בן חסיד ששמע מרבו רבי שלמה הצדיק מזוהיאל שהוא שביעי לרבי מיכלי המגיד הקדוש מזלוטשוב, ובוודאי כמות ששמעתי אני מאותו חסיד ששמע מרבו, כך היה המעשה, שאותו צדיק רבי שלמה מזוהיאל מקובל היה מאבותיו ובלשון אבותיו היה מספר ולא הוסיף על דבריהם אלא כדי לפרשם. הרי תוספתו כעיקר ואין צריך לומר גוף העיקר.

כך נכנסים אל הסיפור שלפנינו. הסיפור קצר, אבל אינו מתחיל מייד מן המשפטים הראשונים. המחבר משהה את תחילת הסיפור, ופותח במשפטים אחדים שבאים להסביר משהו שאולי נשאל, כגון: האם היו הדברים „באמת“? וכמין הצהרת תשובה כי הסיפור איננו בדייה ולא מעשיה, אלא ממש מעשה שהיה, מעשה אותנטי לדיוקו. אותנטיות זו מתאשרת

* כל סיפוריו של ש"י עגנון, כרך שמיני, האש והעצים, הוצאת שוקן, ירושלים ות"א, תשב"ב, ע"ע קט"ו—קי"ז.

על-ידי פירוש שם המספרים: זה סיפר לי בשמו של זה בשמו של זה, לאורך כל שלשלת המספרים, שבעה דורות, ומכאן שאין זו מעשיה אלא סיפור עובדות של אמת.

להיכנס פנימה לתוך סיפור קצר שנמדדו כה מצומצמים, דרך פרוזודור כזה, נראה כביזבוז וכפוגע בתואם המיבנה, אלא אם כן נרגיש שיש כוונה בהצגת דברים כזו, כגון: הדגשה שנדגיש כי הסיפור אינו לא על כאן ולא על כעת ולא על מה שקורה סביבנו, ושהשומע מתבקש מרגע זה ואילך להתנתק מן ההווה ולצלול לעומק, ובמילים אחרות, שאין כאן נוכחות, ואל לנו לחפש את עצמנו, ולא את הרגע הזה, ואל נחפש את מצוקות היום, אלא כביכול בואו ונפנה אל מקום רחוק שנתקיים לפני כמאתיים שנה. או כגון שהאנשים, שמופיעים כאן בשמות, הם המפורשים במקומם ובתוארם, נותנים איזו הרגשה של עתיקות, וכי עתיקות דורשת מתינות, ומתינות דורשת קריאה איטית: קרא לאט לאט, הקשב היטב.

הסיפור קצר, אבל, כריכתו עבה. כאותם הספרים העתיקים עם הכריכות העבות, הכבדות של עור, מגולפות כתובת, שפותחים אותם לאט לאט, אוהבי הספרים, ושגם פתיחת הכריכה הכבדה והפשלתה האיטית לאחור, הוא חלק ממעשה ההתקרבות לסיפור. אין זו חוברת, ולא קונטרס, ולא ספרון, ולא אותיות בנות יומן פורחות באויר — לפניכם עתה משהו כבד, רציני, משמעותי. ובטוף הסיפור גם נסגור את הכריכה הזאת לאט לאט. ובין פתיחת הכריכה ובין סגירת הכריכה מונח לפנינו סיפור מעשה.

להתעלם רגע מן הנוכחות שלנו

אילו היה זמני אתי הייתי מתחקה אתכם על כל השמות המוזכרים כאן, כי הם שמות אישים ידועים בתולדות יהדות מזרח אירופה בדורות האחרונים. ר' שלמה הנזכר כאן כשביעי לרבי מיכלה המגיד הקדוש מזלוצ'וב, נפטר בשנת 1786 — הרי שבערך מאתיים שנה מאיתנו ולאחור הוא אומדן מדוייק, ואף כל הנפשות הפועלות פה בכריכה הזו הנפתחת לפנינו, כולן נפשות אוטנטיות. ואנחנו מוזמנים איפוא להתעלם רגע מן הנוכחות שלנו בזמן הזה,

בכואב של כעת, ובסובב של כעת, ולסגת עד לאיזו נוכחות רחוקה, אחרת, מפורקת האלמנטים המוכרים לנו, ומחוץ לממדים שלנו, וככה ניכנס אל הסיפור הפותח מן הפיסקה השניה והלאה.

ר' מיכלי, המגיד הקדוש מזלוטשוב, בתחילתו עני היה וביתו ריקם היה. פעמים הרבה לא היה בידו חוץ מפרוסה לעני שהיה מצניעה במיצנפתו שבראשו, שאם יבוא עני לא ישוב נכלם, שהצדיק יתוך שדבוק בקונו אינו משגיח בצרכי עצמו אלא בצרכי הדיינה, אלו תורה ותפילה ומעשים טובים.

כדרך כל סיפור באים המשפטים הראשונים לשם היכרות, ולהצגת הגיבור הראשון. בהצגה זו יש כמה תכונות שלא תמצאו אותם בסיפורים רבים אחרים.

לגיבור שלפנינו אין פורטרט, ולא נדע לא על קומתו ולא על צורתו ולא על זקנו ולא על הופעתו ולא על תואר פניו, אם היה יפה, אם גבוה אם צעיר — דבר מאלה לא נדע. מה שמתואר כאן בהרחבה היא תכונה מוסרית. האדם מתואר על פי תכונתו המוסרית, ולא על פי שום דיוקן פיזי, שרטוטי פנים, קומה, הופעה וכו'. האדם הזה שמופיע כעת לפנינו אינו אלא עני, שאין לו בביתו כלום, שביתו ריקם, ושעם זאת הוא מחזיק פרוסה אחת שאיננו אוכל אותה אלא מטמין במצנפתו שעל ראשו, כדי שאם יבוא עני יוכל לקיים מצוות צדקה. (כיסיו, מכל מקום, תמיד ריקים...)

האיש שלפנינו עני גמור, הוא אבל איננו עני עד כדי כך שאת המצווה לתת לעני ממנו לא יוכל לקיים. העניות היא תודעה ולא מצב. יש עני אחד שאין לו כלום, ויש גם עני אחר שאין לו כלום, אבל זה שיודע לתת לשני, הוא איננו בחזקת עני.

הפיסקה הזו בנויה משני משפטים. ממשפט קצר ומשפט ארוך, וככה גם נראה להלן, כמעט תמיד: צמדי משפטים הבאים אם לסייע זה לזה, או להגביל זה את זה. משפט בן אחת עשרה תיבות ומייד תכוף לו משפט בן שלושים וארבע תיבות. וצירוף לא פרופורציונלי זה מדבר בעד עצמו, ועושה קו שאחריו בא כתם.

איש קדוש, עני וביתו ריקם

התפאורה שלפנינו היא חדר שאין בו כלום, ושלפיכך אין בו שום הסחת-דעת. תשומת לבנו, אינה נקראת, לא לריהוט ולא לפרטים לא לדיוקן האיש ולא לצורת חדרו. הדברים המתוארים לפנינו באים במינימום ההכרחי לסיפור. אין בחדר כלום, אבל, יש בו מידה נאה. אין בו נכסים, אין בו דבר שאפשר להצביע עליו כעל דבר הראוי לתיאור, אלא רק האיפיון האחד הזה לבדו: איש קדוש, עני וביתו ריקם. המילה "ביתו" חשובה כאן, ביתו אינו רק בית, בית משפחה, אלא בית ריקם. תחילתם של צדיקים, ל"ו הצדיקים, שבגלגול ראשון שלהם הם עדיין בלתי-מוכרים. הם יהיו מוכרים כעבור זמן מתוך מעשיהם. אבל, הצגתו הראשונה של גיבורנו לפני הקורא מגלה אותו לא כאדם בעל הרבה סימנים, אלא, כאדם בעל סימן מובהק אחד: היותו אדם נטול סממנים נוספים. ריק סביבו והוא יושב לבדו בחדר הלימוד שלו, ואין כלום בידו חוץ מפרוסה לעני שהיה מצניעה במצנפת ראשו. אם בא תיאור פרט מפרטי לבושו, תיאור המצנפת, אין זה פרט שבא לשמו, אלא משום שבמצנפת אפשר להחביא. מתנה גלויה אין היא מתנת חסד. יש להצניע אותה. וזה הגיבור שעליו יהיה הסיפור מספר.

היתה אשתו של אותו צדיק יודעת נפש בעלה הצדיק. עשתה מה שעשתה ובלבד שלא יצטער ולא יתבטל מעבודתו הקדושה. לא כדרך רוב הנשים שאם בלה השאור מן הערבה מריבה מקשקשת ובאה.

הגבורה השניה, אשתו. תכונות חיצוניות אין, שרטוטי דיוקן-אין. גיל — אין, מראה כללי — אין. הדבר היחידי שיש כאן הוא תכונת נאמנות אין סוף לאיש היושב ולומד. קבלת הדין הזה, כקבלת עול המציאות, ללא ויכוח.

אני מבקש לשים לב לפרטים המתוארים כאן. "היתה אשתו של אותו צדיק יודעת נפש בעלה הצדיק", וב"יודע צדיק נפש" יש כבר טיפת אירוניה מוצנעת מתחת להיראות המיתממת ברצינות, וכב-יכול אין כאן היתול. "עשתה מה שעשתה ובלבד שלא יצטער ולא יתבטל מעבודתו הקדושה" לעומת כל שאר הנשים המריבות, והמקשקות, היא, כל חייה ממוקדים בשלוות האיש הזה.

הסיפור שלפנינו הנה נפתחה כריכתו, נתאשרה האוטנטיות שלו, נתגלה מימד עומק הבאר, והוצגו שני האישים שבהם יגלגל הסיפור: הצדיק ואשתו. עד כאן עוד לא התחיל מעשה הסיפור. עד כאן רק הצגת האישים, החומרים, היסודות, האביזרים שמהם יתגלגל הסיפור על פני הרקע הנתון.

מהיכן מתחיל הסיפור? הסיפור הקלאסי מאז ומעולם מתחיל ב"פעם אחת". "יום אחד" "שנה אחת" — כאן מתחיל הסיפור. סיפור מתחיל עם צלצול של זמן. "יום אחד" "פעם אחת" "שנה אחת" "היה היה" וכו' הזמן נקש ומרגע שנקש מתחיל הסיפור נע, נכנס לתנועה. וגם הסיפור שלנו כך:

שנה אחת הגיע ערב סוכות ולא מצאה הרבנית במה לקבל את החג. אמרה, אלך ואודיע לבעלי, ישמע וידע את צערי. נכנסה אצלו לחדר ההתבודדות שלו ועמדה על הפתח ואמרה, ערב סוכות היום ועדיין אין לי לצרכי החג.

יש רגע שאדם אינו יכול לשאת במשא הבעיות שלו

ובכן זה הזמן: ערב סוכות. מכל הבעיות שיש לבני אדם בעולם, הבעיה שעומדת לפנינו היא חשש מכשלון החג, ולא שאין מה לאכול בחג, אלא, שאין במה לקדש את החג. חג הוא אירוע המפסיק שיגרה ומקבלים את פניו בטקס מיוחד, שסעודת המשפחה תופסת בו מקום מרכזי. אם אינך יכול לקיים את הטקס לא יהיה החג חג. האשה לא באה להתאונן לפני הצדיק כי אין לה מה לאכול, או כי היא וילדיה רעבים, כי קשה להם להחזיק מעמד, אלא, שקיום החג מוטל בספק, וכך גם מוצג ה"כלו כל הקיצין". לעולם לא היתה עושה דבר שעשוי להפריעו, ואילו הפעם התירה לעצמה לעשות דבר יוצא דופן מכל הבחינות, להפריעו מלימודיו, לחדור אל חדר ההתבודדות שלו, לעמוד על הפתח ולשים לפניו את הבעיה הבלתי-נפתרת שלה.

יש רגע מסויים שאדם אינו יכול עוד לשאת במשא הבעיות שלו. ניסה בכה וניסה בכה לעזור לעצמו למצוא דרך, וכלו לו כל

הקיצין. ומשכלו כל הקיצין הוא מוכרח להפסיק את הסדר המקובל, כדי שלא להפר איזה סדר גדול יותר. אין לך חמור יותר מהפרת אין-כניסה. ולפיכך אין היא מעזה אלא עומדת בפתח: הזמן קצר, והולך ונגמר, והיא חייבת לעשות מעשים.

האשה כאן כפי שהיתה תמיד. זו שיודעת לעשות. תמיד היא יודעת לעשות בלי לשאול את האיש הצדיק, ורק על אחריותה שלה. מרגע מסויים איננה יכולה לעמוד באחריות והיא באה עד פתח חדר הצדיק, "לא מצאה הרבנית במה לקבל את החג, ואמרה, אלך ואודיע לבעלי, ישמע וידע את צערי".

אין כאן "והוא יקום ויעשה זה וזה". אלא והוא יידע. משעה שיידע גם האחריות עוברת אליו. "נכנסה אצלו לחדר ההתבודדות ועמדה על הפתח". תראו כמה זמן עובר עד שהיא מתחילה לדבר. הרגע נמשך על-ידי מין פעלים כאלה, קודם "נכנסה אצלו לחדר ההתבודדות שלו ועמדה על הפתח" ואחר כך "ואמרה: ערב סוכות היום ועדיין אין לי לצרכי החג".

כל מתפלל יודע את הברכה "ברוך שעשה לי כל צרכי" וכאן "אין לי לצרכי החג". הברכה לא תוכל להתקיים. ועוד מילה אחת: "לי". החג שלי לא יוכל להתקיים, החג שעל אחריותי.

זמן אנושי שיש לו קץ

מה שקורה ברגע זה בסיפור הוא תפנית מיוחדת במינה, שכדאי לשים אליה לב. בנוהג שבעולם הזמן הוא נהר זורם. הזמן התחיל אי פעם לפנינו והוא נמשך מאליו וזורם לאי-אן אחרינו. כקו שמתמשך והולך בלתי-נגמר, וגם נמדד במכשירים שמודדים בהם אורך המתמשך אין קץ. אבל יש גם סוג אחר של זמן, הזמן האנושי. והוא זמן שנגמר, זמן שיש לו קץ. וכנגד שעון הזמן הרגיל שתנועתו היא תנועה סיבובית אינסופית, כמין מעגל נצחי, ידוע גם שעון לזמן מוגבל, כדוגמת שעון החול. כשייתם החול למעלה וייגר כולו למטה, ייתם גם הזמן הקצוב הזה.

כל אדם מכיר מנסיונו את הזמן הקצוב הזה. לא רק משום שהוא יודע על המוות, אלא, גם מפני שבמהלך החיים מזדמנים מצבים שהזמן חדל מהיראות אינסופי, והוא נתפש כסופי לחלוטין. "יש

זמן" רק עד שיצלצל השעון, כגון רכבת שתצא בזמן מסוים והמאחר יפסיד.

מצב מיוחד כזה ידוע כ"מצב של גזר דין". עד לגזר-הדין אתה חופשי, לאחריו אתה נדון. או כנדון שיודע את שעתו האחרונה, והזמן שלו הולך ונגמר. הסיפור שלנו, מעביר אותנו בחשאי מזמן אחד לזמן אחר. מזמן שהוא המשך בלתי-כלה, לזמן מוגבל, שאותו היא מתארת באמרה "ועדיין אין לי לצרכי החג. כלומר, אם תמצא את התשובה לאחר זמן זו כבר לא תעזור, עליך להשיב ולפתור עד שהחג לא נכנס.

הרבה מסיפורי עגנון הם כאלה שבהם מתהפך הזמן מזמן מתמשך, לזמן קצוב. בסיפור אחד, "אל הרופא" אפשר להזעיק את הרופא רק עד שעה מסויימת. לאחר אותה שעה אין רופא. ולכן עליך להשתמש בזמן הזה כדי להגיע לרופא. אם תאחר תעבור האחריות על החולים עליך, ואתה תישא באשם.

בסיפור אחר רוצה אדם להגיע לים לרחוץ עד שלא נכנסה השבת. לאחר כניסת השבת, איחר את המועד והזמן יצא לבטלה. זהו הזמן האנושי: זהו הזמן שעליו נתבע אדם לאחריות. נתנו לך קצבת זמן מוגבלת, מה איפוא עשית בה? למה השתמשת בה?

והנה ברגע הזה עושה האשה את ההמרה מזמן לזמן, מסוג זמן שהיה זורם עד עכשיו באופן אינדיפרנטי, לסוג זמן המסומן בביטוי שלה "עדיין אין לי", שמתרה כי אם אינך מוצא פתרון למחסורי החג עד לכניסת החג, יהיה הזמן נגמר, ואחר כך לא תועיל עוד שום עצה ושום תחבולה.

הגביה עצמו אותו צדיק מכסאו והוציא ראשו מטליתו והניח ידו על תפיליו ואמר לה את דואגת לבשר ודגים ואני דואג לאתרוג שעדיין אין לי.

ה"עדיין" שלו לעומת ה"עדיין" שלה.

עולמות מתנגשים

יתר על כן, את, האשה, מתאוננת על בשר ודגים, אני האיש, מתאונן שאין לי במה לקדש את החג. מיד מתנגשים כאן שני עולמות. ושני העולמות האלה יבנו את הסיפור שלפנינו, עד שימצא או לא ימצא את פתרונו, אם כך או כך. מייד מתגלה החלוקה: מכאן האשה הארצית, העוסקת בבשר ודגים, ומכאן האיש הקדוש העוסק ברוח. ומייד יש פה דירוג של שני עולמות. היא בעולם הנמוך הארצי, בעולם שעוסקים בו בבשר ודגים, והוא העוסק בקדושה שמעבר לזמן המתכלה ומעל לדברים הנפסדים, כולו בערכים העליונים של עולם הרוח.

כך הוא מציג כאבו לפנינו. שרוי בתוך חדר בודד, יושב עטוף בטלית, מקופל ומוסתר ומבודד ומופרש מכל מה שיש מסביב ומכל העולם, הנה הוא מגיח כעת, יוצא מכל הקיפולים לקראת הנוכחות הממשית הקוראת לו מן הפתח, בטענת האשה מרת הנפש וככלות כוחה, עדיין אין לי לצורכי החג". תשובתו היא טענה כנגד טענה, את דואגת שעדיין אין לך בשר ודגים, ואני דואג לאתרוג שעדיין אין לי. המשותף לשניהם הוא ה"עדיין אין לי". שהרי אם יתמלא המחסור כעבור זמן, לא תהיה לו עוד חשיבות. נותר רק רווח הזמן מכעת עד שעה מסויימת לפנות ערב. אם יש יש, ואם אין לא יהיה עוד. אין גאולה לאחר זמנה; היא חייבת לבוא עד לשעה שבה מתקדש החג.

מתבונן מן הצד, היה אומר כי בבית הזה אין עתה כלום, לא לו ולא לה; אלא שהלא כלום הזה מדורג לפי סולם של מידות. יש מידות תחתונות ויש מידות עליונות. הסולם הוא סולמו של אדם המאמין, והוא הבלתי־קיים כסולם לאדם שאיננו מאמין — לאדם שאיננו מאמין הערכים כולם שווי־ערך זה לזה. והוא בוחן אותם על פי מידת התועלת שבהם, ועל פי שיעור הפתרון שבהם, השימושיות שבהם וכו'. ואילו לאדם המאמין יש משהו הבא קודם משהו ומעל משהו אחר. והמשהו הזה שמעל משהו, שבראש כל הסולמות הוא "יראת השם". ויראת השם קודמת לכל; קודמת לבריאות, לאכילה, למשפחה, לקיום, ולכל. כל עסקי העולם נשארים

בתחתיות אותו הסולם שגם אינו עומד אלא רק מכוח האמונה. יוצא איפוא שמה שעשתה האשה, שכאילו לא דאגה אלא לאגוד-איזם הקטנוני והנמוך שלה, בו בזמן שהוא, כאילו, חרד לאיזו גדלות, ולשם קדושה שמעל לכל קרבן גשמי או סבל אישי.

איך יישחק הסיפור שלנו בקונפליקט הזה עוד נראה להלן. אבל כאן כאילו נקבעת הנורמה — שמן השניים שבעימות, הרי זו דואגת לשלב הנמוך שבסולם (המסומן באוכל), וזה דואג לשלב הגבוה שבסולם, (המסומל באתרוג). חג הסוכות בלי אתרוג אינו חג, אבל בלא צורכי אכילה הוא עדיין חג.

נשקה את המזוזה ויצאה בפחי נפש

אף מילה לא אמרה, אף קינטור לא הטיחה, קיבלה את הדין שפירושו דין ייאוש. אם גם לו אין פתרון, אז ה"אין פתרון" הוא מנת חלקם של כולם: אין טוטאלי ושווה לכולם. ואף אין מה לעשות.

כאן גם צריך היה הסיפור שלנו להסתיים, או שיופיע כעת מיפנה בלתי-צפוי. כיוון שנמשך הסיפור והולך ממילא מתגלה מיפנה.

עמד אותו צדיק והלך בכל הבית, שמא ימצא בלי למכור ויקח לו בדמיו אתרוג. פשפש ולא מצא שום חפץ כדי שוויו של אתרוג.

לאמור, בקיים, בתקין, באפשרי, במה שמצוי וישנו, במצב הזה — אין מה למצוא. מה שאפשר היה למכור כבר מכרו, מה שאפשר היה למשכן מישכנו, מה שאפשר היה להפוך לכוח קניה, לאיזו אפשרות שבזכותה או מכוחה אפשר לעשות צורכי נפש — כבר עשו. והבית ריק לגמרי: ריקם, עומד מתחת למינימום המינימלי, שאין עוד אחריו ולא כלום. אין בכל הבית כעת דבר ששווה יותר משווי אתרוג. צריך להימצא משהו שהוא מעבר לאינוונטר המרוקן והגמור של הבית.

משמש בתפיליו והרהר בלבו, תשעה ימים של חג ממשמשים ובאים, ובחג אין מניחין תפילין, ותפילין שלי איש אלוקים קדוש כתב אותן, שכותב כל אות ואות בקדושה ובטהרה ומייחד עליהם יחודים גדולים ונוראים ורבים מחזירים אחר תפיליו ומרבים במחירן, הריני מוכרן ולוקח לי בדמיהן אתרוג.

נס קבלת ארכת זמן

המוצא הוא ספקולציה פתאומית שלא תיתכן בשום מקום אחר, אלא, רק במקום שדינים יהודיים והסכמות יהודיות מניחים לאדם איזו שהות שבגדר נס. ומה שקרה פה עכשיו — היה נס קבלת ארכת זמן. הרב הרוויח את ההפרש שבין שני זמנים; מכר זמן אחד כדי להשיג בו יתרון מעשי של זמן אחר. תפילין הכרח ליהודי אתרוג הכרח ליהודי, אבל לתפילין יש שהות של עוד תשעה ימים, ולא אתרוג אין עוד שום שהות. מה יהיה כעבור תשעה ימים? — מכל מקום, זה הרווח. אולי כך, ואולי כך, ואולי לא כלום, אבל, מכיוון שתחולתן של התפילין נדחתה בתשעה ימים, הרי שאפשר במחירם של תפילין לזכות באתרוג עד שלא נכנס החג. המירוץ הוא כנגד שעון כניסת החג. אדם מוכר את תשעת הימים של ההפוגה שאינו יודע במה תיגמר, כדי לזכות בעכשיו. והוא מוכר את תפיליו.

תפילין אלה רבות ערך. קדוש כתב אותן. הן מיוחדות, ייחוסן רב וברור שבעד תפילין כאלה יקבל סכום גדול שיספיק בוודאי כדי אתרוג. החליפין שנעשים כאן אינם חליפין של רכוש אחד ברכוש אחר. החליפין שנעשים כאן הם של דחיית זמן אחד מפני זמן אחר, כשבהעדפת הזמן הזה מוצג כל סולם ערכיו של האיש המאמין. בסולם זה ברגע זה עומד הסמל של האתרוג עליון מכל. וכל שאר הסמלים, קדושים ויקרים ומופלאים כאשר יהיו נידחים. ברווח שבין כעת ובין הזמן הנידחה הזה, מנסה הצדיק לשקם לעצמו את הבלתי-אפשר מבחינה הגיונית ומעשית בבית הריק והנקי מכל: את קיום הקדושה התלויה באתרוג.

חלץ ר' מיכלי את תפיליו

עכשיו תראו מה זו מהירות. כשנוצרת מהירות בסיפור מת-חילים פעלים לבוא אחר פעלים. ואם תקשיבו לקטע שלפנינו, תשמעו כמה פעלים באים בסך, מתגלגלים ובאים בזה אחר זה, כיוון שהזמן הוא העניין שבו אנחנו עוסקים. אדם צריך להשיג את האתרוג לפני שיהיה מאוחר להשיגו.

חלץ רב מיכלי את תפיליו ונטלם ונכנס לבית מדרשו ושאל.

האם היה בית-מדרשו קרוב או רחוק, כמה זמן עבר, איך הגיע לשם, האם הלך, האם רץ, האם החליף בגדים, כמה זמן עבר? לא. רק הדברים העיקריים ביותר נמנים לפנינו. והדברים העיקריים ביותר "חלץ את תפיליו". כלומר, את הקודש הזה, את הסמל הזה הניח הצידה, והפעלים הבאים אחרי זה "נטלם" ו"נכנס" ו"שאל". בין חלץ ובין שאל — עולם מלא. אבל, העולם הזה התקפל פה לפסוק אחד שכולו דבקות במטרה האחת. וגם השאלה ששאל קצרה, עניינית, נוקבת למטרתה.

מי כאן רוצה לקנות תפילין שלי?
עמד אדם אחד ואמר, אני אקנה אותן.

לשון פשוטה ביותר. השאלה פשוטה וחסכונית, והתשובה פשוטה וחסכונית, זו מול זו בדיוק.

עמד אדם אחד ואמר, אני אקנה אותן.

בתוך האמירה הזו, למי שיש סבלנות לשמוע, יחוש במוסיקליות נפלאה של הקיצור הזה, עם ההדגשות הריתמיות האלה.

הוציא דינר זהב ונתנו לצדיק ונתן לו הצדיק את תפיליו.

יש לפניכם דרמה בפנטומימה. כל אחד עכשיו רק עושה מעשים. הדיבור נגמר. מרגע שנוצר הקונטקט בין "מי רוצה" ובין "אני אקח"

יש פנטומימה. האיש מוציא זהוב, אין שאלה אולי אפשר לקבל שני זהובים, אין שאלה של מי התפילין האלה, מניין הן, למה מוכרים אותן, מה הייחוס שלהן — כעת יש פה רק פנטומימה של מעשים, כשהאחד חש את דופק הזמן, והאוויר כולו מלא חרדה, שדבר זה יהיה מסתיים מהר, וכבר הנה הוא רץ לשוק. הבלתי-ניתן לקרות קרה, הבלתי-ייאמן התרחש, ויש בידיו עכשיו זהוב. הזהוב הזה עוד איננו אתרוג, והוא צריך עדיין לרוץ. "נטל הצדיק את הדינר" — וקראו היטב את המילה הפשוטה הזאת לבדה "ורץ", "הרבי רץ".

ורץ אצל האתרוג ליקח אתרוג. ראה אתרוג נאה ומצאו כשר והדר. שמע שמבקשים במחירו דינר זהב, נתן את הדינר ולקח את האתרוג.

שוב, העסקים פועלים כאן בקיצור תמציתם. הוא דבר לא אמר, הוא רק שמע. ואותו דינר כשם שקיבלו כך מסרו. אבל מה שעשה בתשומת לב לא כלפי הדינר עשה, אלא, כלפי האתרוג. אם אמנם יש באתרוג הזה כל הסימנים המעידים עליו שהוא כשר והדר, ומשראה שהאתרוג כשר, וזה כל הדבר שהיה צריך, מייד ויותר על כל השאר. כשם שקיבל דינר כך נתן דינר, ואינו מתעכב על כלום אלא רק ממחר להשיג את מטרתו.

"שמע שמבקשים בשבילו דינר זהב, נתן את הדינר ולקח את האתרוג", וברור שהזהב מכאן והאתרוג מכאן, משקל האתרוג עולה יותר. הסיפור שלנו השיג כאן, לבסוף, אפשרות להפוגת מנוחה, ולכן ניתנת אפשרות לפסוק פה פסוקי חכמה ומוסר: "צדיק אמיתי כשהוא לוקח חפץ למצווה אינו עומד על המקח, כל שכן לגבי אתרוג, שנאמר בו ולקחתם לכם וגו' ושמחתם לפני אדוני אלוקיכם".

האינטרמצו הזה שנפל בין שעזב את החדר שלו, ובין שהשיג את האתרוג — נגמר, וכעת יחזור הצדיק אל אותו החדר, אבל אחרת: כאדם שיש לו אתרוג.

נראה, איפוא, כי בין שני האישים שפגשנו בתחילת הסיפור, בין האשה הטוענת לבשר ולדגים ובין האיש שטוען לאתרוג, חוזר האיש עם האתרוג וכל תאוות נפשו כעת בידיו.

חזר ר' מיכלי לביתו כשהוא שמח שזכה לאתרוג נאה שיש בו כל מה ששיבחו באתרוג. הלך ונכנס לסוכתו לתקן בה דבר וחזר ונכנס לחדר ההתבודדות שלו.

הוא יצא מתוך הפנים, יצא לחוץ, השיג כל מה שהיה צריך, וכעת הוא חוזר אל הפנים, אל חדר ההתבודדות, דרך סוכת החג אל חדר ההתבודדות שלו שנעשה כעת שונה מכפי שהיה קודם: יש בו "יש". קודם מלך בו ה"אין", עכשיו יש בו "יש".

בא וישב על כסאו והניח את האתרוג לפניו והיה מעיין בדעתו במצוות השם שנתן לישראל בימים קדושים אלו של סוכות שעיטרם הקדוש ברוך הוא במצוות הרבה.

הפסוק הזה כבר אינו מקדם אותנו במהלך הסיפור, ולמה אינו מקדם — כי זמנו של הצדיק חזר עתה ושב מזמן של שעון-חול לזמן נינוח של נהר-שוטף. מעכשיו אין זה זמן קצוב, אלא הזמן שבידיו מתמשך שופע, ויש בידיו עתה כדי להרהר הרהורי קדושה, בכל המעלות ובכל הדברים שנשתבח בהם האתרוג, החג וכו'. אבל זו רק מחצית הסיפור שלנו.

שמעה אשתו הרבנית שהיה בעלה בשוק, הלכה ונכנסה אצלו.

בואו נבדוק את המשפט הזה. "שמעה הרבנית שהיה בעלה בשוק" הוא לא סיפר לה, הוא שתק. אבל, שמועה נשמעה, שראו את הרב רץ לכאן, ורץ בחזרה, מהר מהר, ומגיע לשוק, לא כל יום הרב רץ ולא כל יום רואה השוק את הרב ולא כל יום רואה הרב את השוק. השמועה הזאת חוזרת בהד כלשהו אל האשה. הוא עצמו לא סיפר דבר, הוא כולו עסוק לו על כסאו בהמשך הרהורי הקדושה, מבודד בחדר ההתבודדות שלו. אבל היא "הלכה ונכנסה אצלו".

ראתה מאור פניו וכולו אומר שמחה. סבורה היתה הרבנית שהביא עמו את כל צרכי החג. אמרה לו: רואה אני שאתה שמח, וודאי הבאת לנו את כל צרכי החג, תן ואתקין אותם, שהיום פונה והולך.

כלומר, היא עדיין במצב של שעון-חול. אצלה עדיין הזמן בקיצבה, כגזר-דין שלא הוכרע, זמן שהולך להיגמר ורק עוד נותרה שהות קטנה ביותר, כדי להכין, להתקין את צורכי החג, את סעודת החג המשפחתית.

נדמה כי מעתה תשרור אידיליה וכי הקונפליקט שנתגלע קודם, (את בשר ודגים, אני אתרוג) יתפייס עכשיו. היא אינה יודעת עוד מה צפוי לה. הקורא כבר בצעד קדימה ויודע וחרד, אבל, היא כאילו נפתח לפניה איזה סיכוי — ואם תספיק לעשות את המוטל עליה גם היא תשמה, ולפיכך מקוצר זמן אינה שואלת ואינה חוקרת — עכשיו תן ואתקין. ואולי יגיע כך הסיפור, בכל זאת, לאיזו השלמה, וייגמר יפה, כראוי לו לחג היפה.

לפני שנזוז הלאה, הייתי מבקש שתקשיבו שנית לכל המילים שבראש כל קטע מן הקטעים שכבר קראנו: חלץ, נטל, חזר, בא, שמעה, ראתה — כל אחד מקטעים אלה מתחיל בפועל. לאמור, עד כאן היינו נמצאים בתנועה בלתי-פוסקת והסיפור התנועע איתנו ונע לקראת איזה פתרון.

הגביה עצמו הצדיק בכסאו והניח ידו על עיניו ואמר, מהולל שם השם יתברך ויתעלה שזיכני בחסדו ונתן לי כל מחסורני.

עכשיו גומל הוא לה על שאמרה היא קודם ש"עדיין אין לי סעודה".

עמדה הרבנית והמתינה עד שיתן לה בעלה. חזר וישב על כסאו וסיפר לה שזכה ומצא לו אתרוג כשר. שאלה אותה, מהיכן היו לך מעות ליקח לך אתרוג? אמר לה מכרתי את תפילי בדינר זהב וקניתי לי את האתרוג. אמרה לו, אם כן תן לי את העודף. אמר לה, לא נתנו לי עודף. כל המעות שנתנו לי בתפילי נתתי באתרוגי. והתחיל מונה כל שבחיו של האתרוג והיה מתלהב והולך. הבליעה הרבנית את דמעתה ואמרה: רוצה אני לראות מה מציאה מצאת.

הלי הזה כנגד הלי הזה

הקונפליקט שנדמה היה לנו שאולי יהיה הולך להיפתר יפה, מגיע כאן לשיא התעצמותו העויינת: האבסורדית. שני אנשים עומדים פה ומדברים זה עם זה, ללא דיבור זה עם זה. האחד מדבר בכה והאחת מדברת בכה. וביניהם יש משהו אגואיסטי האומר "לי" "שלי" "אתרוגי" "צורכי הסעודה עשיתי לי" הלי הזה כנגד הלי הזה. ולכאורה, הלי שלו נמצא בספירות העליונות והלי שלה נמצא בספירות התחתונות, והיא אינה אלא מייצגת בסך הכל את צרכי הבית, כשהוא מייצג את צורכי השמים. אין חיכוך בין השניים: טענותיהם אינן נפגשות.

ובכן, זהו הדבר: בשבילה יש אין. אין לה עוד מה לעשות. זמנה שלה וסיכוייה שלה נגמרו. הנה, יש אתרוג, והאתרוג ניצח אותה. האתרוג גדל וכפה עצמו עליהם לקבל את הדין. אין יותר. וזה צידוק הדין. לאשה אין, אבל יש אתרוג. וכשאומרים אשה זה הבית, המשפחה, זה כולם, החג של כולם. כולם לא רק רעבים ללחם אלא גם לחג של כולם: לא יהיה חג בלי סעודת החג, והאשה היא, כביכול, הדוברת של העולם הזה.

ממול הבקשה שלה, ממול התביעה היסודית לקום ולעשות משהו לכלל הסובל, והמחכה לחג, התשובה היא: יש אתרוג. האתרוג ניצח.

"הבליעה הרבנית את דמעתה ואמרה" — לא כתוב שהתחילה לבכות, כתוב שהבליעה את דמעתה, ואמרה "רוצה אני לראות מה מציאה מצאת", וב"מציאה מצאת" יש כבר התרסה וקינטור. "הוציא הצדיק את האתרוג וסילק את עטיפותיו".

כשם שיצא הצדיק קודם מחדרו, מטליתו, מכסאו, כך גם יצא ממחבואו האוצר הזה, האתרוג המזומן הזה, וסולקו עטיפותיו. ואמנם "הבהיק זיו הדרו ועלה ריחו הטוב תאווה לעיניים ונחמד לברכה. אמרה האשה, תן ואסתכל בו. הושיטה את ידה ונטלה את האתרוג".

שני אנשים, ואתרוג ביניהם. הנה הוא כאן, הנה הוא עובר עכשיו לכאן, וכעת הוא ביניהם, אתרוג עובר מיד ליד.

נזכרה צער ביתה וצער בניה שאין להם מה יאכלו, ועכשיו יום טוב של סוכות בא ואין לה במה לשמחו. נתמוטטו ידיה מחמת צערה ונשמט האתרוג ונפל. וכיון שנפל נשברה פיטמתו. וכיון שנשברה פיטמתו נפסל.

ברור היה שלכאן יילך הסיפור. אבל, כלל לא מתואר בו כאילו במתכוון עשתה שכך יהיה. כל הפעלים שמשתמש המספר כאן, כולם באים בנפעל, כך קרה לה, כך בא עליה — היא לא עשתה כלום: האתרוג נתמוטט. נתמוטטו ידיה, נשמט האתרוג, נפל, נשברה, נפסל.

כל אלה פעלים פסיביים. לא היא עשתה את זה, היא לא עשתה כלום. מאליו הכל. היא לא נתכוונה לעשות כלום. היא לא הפילה אלא הוא נפל. כיוון שזה העולם וככה הוא האתרוג שהיה סיבת הכל, והיה תכלית כל הדבר, שבא תמורת התפילין, שהיה הזימון האחרון שבאפשרויות הזמן להשתנות — הנה נפל האתרוג הזה נשברה פיטמתו, נפסל, אין אתרוג. היש באחרון היה לאין. סמל היש — היה לממשות של אין. אתרוג בלתי-כשר — הוא פגר של סמל. אין לי ואין לך. שווים באין. אין לכל.

ראה הצדיק שנפסל אתרוגו ואינו ראוי לברכה. שטח את שתי כפיו הקדושות דרך יאוש ואמר: תפילין אין לי, אתרוג אין לי, לא נשתייר לי אלא כעס. אבל, אני לא אכעוס, אבל אני לא אכעוס.

אין צורך להוסיף עוד מילה אלא רק שנקרא את זה עוד פעם: שטח את שתי כפיו הקדושות דרך ייאוש ואמר: "תפילין אין לי, אתרוג אין לי, לא נשתייר לי אלא כעס. אבל אני לא אכעוס, אבל אני לא אכעוס". (ובפירוש: "אכעוס" ולא "אכעס" השכיח — כדי להבליט).

ה"אבל" כאן, הוא המפתח והחזרה עליו פעמיים. כל המצב כולו אומר: כן! תכעס! תצעק! תתאונן! תגיד משהו, תטיח מלים, וכנגדם ה"אבל", האל רוצה שאני אכעס, האל ניסה אותי — אבל הצד האנושי כאן מתעקש על ה"אבל": אבל, אני לא אכעוס. מה פרוש "אבל"? ייסר ייסרת אותי עוד ועוד,

אבל, אני לא אכעוס. האבל הוא האדם כנגד האל, הוא הדיאלוג האנושי של האמונה. הוא ההיאחזות באמונה למרות ההוכחות נגדה. הוא האף-על-פי-כן.

הדים עולים אלינו מיד. מי שנזכר באיוב, מי שנזכר באשת איוב, מי שנזכר ברגעים אחרים. העמדה הזאת כשהמצב כולו לאחר ייאוש, כשלא יהיה אתרוג לחג הזה, כשאין עוד תפילין, כשהבית מרוקן עד תומו, הן מחפצים והן מזמן, כשהמשפחה מרוקנת, והכל נגמר ולא נשאר עוד אלא רק זה — שאין לך כלום ושתתפקע. ומה עושה הבן-אדם? מה נכון לו לעשות ברגע זה? כבודו של אדם ברגע זה תובע, לקום להתקומם, לצעוק, לאמור לו לאלוהים, ושיידע לו. כנגד זה, קם האדם המוכה, הקורבן, המופסד עד הסוף, ומן הכל, קם כעת באמונה, וחוזר בפסוק הנאמר פעמים "אבל אני לא אכעוס, אבל אני לא אכעוס". והדיאלוג מעמיד את ה"אבל" האנושי כנגד ה"דווקא לכם" של האל האדיש. עצירת הכעס. העמדת האבל כנגד אפסות ההוכחה, האמונה כנגד הידיעה. הסיפור נגמר. וכאן יש לסובב ולסגור את הכריכה, ולחזור מעומק הבאר של מאתים שנה אל היום. בואו נא ונעלה מן העומק הזה אל כעת. אומר המספר, ומוסיף: לפי דרכו ובשלווה כאילו:

שאלתי את רבי, איך היו הדברים ואמר לי רבי, כך היו הדברים. כשם שספרתי לך כך היו. ועוד אמר לי רבי, מעשה זה כלתו של המגיד הקדוש אשתו של רבי יוסף מיאמפולי סיפרה לפני מחותנה הצדיק רבי ברוך ממעזיביש, שאותו היום שאירע אותו המעשה היתה בבית המגיד הקדוש וראתה את הדבר בעיניה.

אם בהתחלה הזכיר המספר כי "שמע מפי מי ששמע מפי ששמע", הרי כאן יש לפנינו הודאה אחרת: "עד שראתה את הדבר בעיניה", ורואת הדברים היא דווקא אשה. היא העדה. והצדיק מתגלה כעת כמי שהתגאה בקדושתו הלא-אנושית על מצוקתה האנושית של האשה, ומעל דאגת היומיום של אם הבית העמיד בקשיחות את האתרוג שלו מעל החיים. ואת הסמל מעל הממשות, ואת האידיאה מעל האדם. לפיכך, מי שחטא באתרוג באתרוג ייענש. ואילו האשה, היא שעליה העולם עומד, היא המקיימת את

החיים — היא שגרמה שיתגלה לו ה"אבל" האנושי המנצח — ולא עוד, אלא שגם הסיפור על ניצחון ה"אבל", הסיפור הזה עצמו נתגלגל ובא אלינו על-ידי אשה, עדת ראייה, ובזכותה אנו יודעים כיצד, הפך סיפור נכאים לסיפור של אף-על-פי-כן — כדי שנדע גם אנחנו, כעת כאן, את סיפור כאב הנעזבים ואת סיפור גדולתם האנושית המושפלת, איך נכפתה עליהם שלילת הכל, ואיך מצאו לומר "אבל" שכנגד, ואיך גבר האנושי על השלילה הסופית. ולפיכך גם:

כשסיפרה את הדבר לפני מחותנה, רבי ברוך הצדיק מומעזיביש אמר לה רבי ברוך מחותנה, ספרי לי את המעשה שנית מתחילה ועד סוף. כדאי הוא מעשה זה לשמוע שתי פעמים.